

BEAURAING

Aubépine des Apparitions

---

29 Novembre 1932

3 Janvier 1933

Op eigen houtje

De omgang met verschijningsbomen, boomreliëken en andere 'wondere' bomen

Tine Van Osselaer

Over een doorn en een genezing

Op 4 september 1933 ging Marie P. op bezoek bij mevrouw N. in Serinnes. De dame werd al maanden geplaagd door hoofdpijn en had contact gezocht met Marie omdat deze een bijzonder stukje boom bezat waarmee ze al vaker genezing had gebracht. Marie bezat immers een doorn van de meidoorn waarin Onze-Lieve-Vrouw van Beauraing was verschenen. Nadat de mevrouw N. was neergeknield, legde Marie een rozenkrans rond haar hals, maakte met de doorn een kruisteken boven haar hoofd en zei vervolgens drie Wees-gegroeten, drie maal 'Onze-Lieve-Vrouw van Beauraing bekeer de zondaars', drie maal 'Onze-Lieve-Vrouw van Beauraing genees haar' en één maal 'God ik vertrouw op U'. De handeling was succesvol want onmiddellijk richtte de dame zich op en zei dat Onze-Lieve-Vrouw van Beauraing haar had genezen. 'Mijn God', zo concludeerde ze, 'ik ben een helemaal andere vrouw!'¹

Wie vertrouwd is met de katholieke devotie-cultuur, weet dat dergelijke miraculeuze genezingen wel vaker worden gerapporteerd. Toch is deze genezing in meerdere opzichten bijzonder te noemen. Het uitzonderlijke karakter zit vooral in de bemiddelende functie die Marie P. lijkt te vervullen en, wat ons in het kader van dit themanummer bijzonder interesseert, de prominente rol die dit stukje boom in het hele genezingsproces kreeg. Hoewel ook gebeden en aanroepingen, de meer klassieke 'middelen', werden ingezet, was het zowel voor Marie als voor mevrouw N. duidelijk dat de genezing werd verkregen dankzij de doorn. Een opmerkelijk gegeven voor een geloofscultuur die nu niet bepaald bekend staat om haar bijzondere aandacht voor bomen. Er zijn nochtans wel degelijk verschillende katholieke variaties op dit thema geattesteerd. Zo circuleerden er verhalen over heilige bomen die uit de staf van een heilige waren gegroeid, leefden sommige heiligen in een holle boom (bijvoorbeeld Sint Bavo) en werden er 'miraculeuze' heiligenbeelden in een boom gevonden.² De kwaliteiten van deze beelden straalden blijkbaar ook af op de bomen waarin ze waren opgehangen. Daar waren de bedevaarders van Scherpenheuvel althans van overtuigd. Gelovigen plunderden er de schors van de boom waarin het Mariabeeldje hing in de hoop erdoor verlost te worden van hun ziekte. Zelfs de *infante* Isabella zond een stukje schors naar haar zieke broer en raadde hem aan het op te lossen in water en op te drinken. Maar niet iedereen was enthousiast en bisschop Mathias Hovius (1542–1620) liet uiteindelijk, geërgerd door deze instrumentele en bijgelovige praktijken, de boom omhakken en kopieën van het miraculeuze beeld vervaardigen uit het hout. Sommige daarvan werden op hun beurt – omwille van het hout dat was gebruikt – als miraculeus gezien.³

Hartelijk dank aan William Christian voor de fragmenten van de Beauraing-boom en aan Nina Lamal voor haar literatuur- en bronsuggesties voor de zeventiende-eeuwse devotie-cultuur. Dank ook aan de deelnemers van de workshop *Mediating Religion- Emotional, Material and Ideological Practices* (Tübingen) voor hun commentaren bij een eerste versie van deze tekst.

- 1 'Mon Dieu, je suis toute une autre femme!' Archiven van het heiligdom van Beauraing (verder AHB), 44. Genezingen en diverse gunsten, verslag door Marie P. 18 maanden na de gebeurtenissen geschreven. Alleen de namen van de betrokkenen die de kranten haalden, worden voluit vermeld.
- 2 M. en S. Nolan, *Christian pilgrimage in modern Western Europe* (1989) 325; M. De Cleene, *De plantencode. De betekenis van kruiden, struiken en bomen in de Europese volkscultuur* (Leuven 2008) 25; voor de band tussen Maria en bomen: P. Granziera, 'The worship of Mary in Mexico: sacred trees, Christian crosses, and the body of the goddess', *Toronto Journal of Theology* 28:1 (2012) 43–60, 52–54 en eindnoot 19.
- 3 De devotie te Scherpenheuvel is ouder, er zijn al attestaties in de veertiende eeuw. M. De Cleene en M. Lejeune, *Compendium van rituele planten in Europa* (Gent, 1999) 319. Bovendien zond Isabella een reliekenhouder, gemaakt uit het hout van de boom, naar de paus die deze blijkbaar opgetogen in ontvangst nam toen hij hoorde uit welk hout hij gesneden was. B. de Meester, *Correspondance du nonce Giovanni-Francesco Guidi di Bagno (1621–1627)* (Brussel/Rome 1938) 491: Guido di Bagno aan Francesco Barberini, Brussel, 29 juni 1624 (= Archivio Segreto Vaticano, nuntiatore di Fiandra, 14 B, fol 240); E. Put, en C. Harline, *Verloren Schapen, schurftige herders. De helse dagen van bisschop Matthias Hovius (1542–1620)* (Leuven 2002) 80, 83; L. Duerloo en M. Wingens, *Scherpenheuvel. Het Jeruzalem van de Lage Landen* (Leuven 2002) 58 en 67.

Foto links: Stukjes van de meidoorn van Beauraing en de verpakking waarin deze circuleerden, collectie van de auteur.

'Het miraculeus beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel, onder den eiken boom', uit: J. Deckers, *Wonderdadig beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel* (Leuven 1859) s.p.

Het geloof in de bijzondere kwaliteiten van bepaalde bomen bleef ook voortbestaan in de twintigste eeuw. Dit artikel richt zich op de jaren dertig en in het bijzonder op de omgang met de bomen die in verband werden gebracht met Mariaverschijningen. Het gaat daarbij om de talloze verschijningen die in de eerste helft van de jaren dertig van de twintigste eeuw in België werden gesignaleerd en het hele land in rep en roer zetten. Duizenden mensen trokken naar de verschijningsoorden op zoek naar een tastbare herinnering aan deze plaatsen en ze deinsden er niet voor terug de bomen waar Maria werd gelokaliseerd te plunderen en stukjes van hun bladeren en schors mee naar huis te nemen. Rond deze 'reliëken' ontwikkelden zich dan weer nieuwe praktijken. In een

eerste gedeelte bestudeer ik wat deze praktijken ons kunnen vertellen over de perceptie van de boomfragmenten en over de religieuze leefwereld van de leken, hun verhouding tot de hemelse figuren en de kerkelijke autoriteiten. In een tweede, meer verkennende luik koppel ik de analyse van de verschijningsbomen en de 'boomreliken' aan andere 'wondere' bomen: de zogenaamde geneesbomen en de bomen die in verband staan met een specifieke cultus. Ook aan deze bomen werden bijzondere krachten toegeschreven, maar de praktijken die zich er rond ontwikkelden en de reactie die ze losweekten, werden amper onderzocht en wachten nog op de redactie van hun verhaal.

Verschijningsbomen

Interesse in verschijningsbomen was geen nieuw gegeven in het België van de jaren dertig. In het Portugese Fatima hadden verschijningen in 1917 een zelfde enthousiasme opgewekt voor de *azinheira* (soort eik). De boom was er na de reeks verschijningen gereduceerd tot een stompje omdat bedevaarders vaak een blad van de boom als souvenir probeerden mee te nemen.⁴ Bij de verschijningen in Ezquioga (Spanje), begin jaren dertig, werden de bomen op dezelfde wijze ontdaan van hun schors en bladeren, maar sommige werden ook gekust en zelfs versierd.⁵ Niet alle bomen, zo gaven Mary en Sidney Nolan al aan, overleefden dan ook dit enthousiasme: ook in het Spaanse San Sebastián de Garabandal (1961–2) doorstond de boom de souvenirjacht niet.⁶

4 J. Bennett, *When the sun danced. Myth, miracles and modernity in early twentieth-century Portugal* (Charlottesville 2012) 145.

5 W. Christian, *Apparitions in late medieval and renaissance Spain* (Princeton 1981) 307.

6 Nolan en Nolan, *Christian pilgrimage*, 326.

De Belgische 'golf' van Mariaverschijningen startte in Beauraing in november 1932 toen vijf kinderen beweerden Maria te zien in de tuin van de Zusters van de Christelijke Leer. Aangezien de kinderen de Maagd in de buurt van een meidoorn zagen, werd deze boom al snel een herkenningspunt voor de bedevaarders, een punt waarop ze zich konden richten bij het bidden. Meer nog, de gelovigen waren er van overtuigd dat de Sint Benedictusmedaille die in de boom hing de exacte tak aanduidde waar Maria verscheen. In werkelijkheid hadden de zusters deze in de takken gehangen uit angst dat de verschijningen niet van goddelijke oorsprong waren en om op die manier de kwade geesten

Stukjes van de meidoorn van Beauraing en de verpakking waarin deze circuleerden, collectie van de auteur.

weg te jagen.⁷ De bedevaarders hielden het echter niet bij bidden alleen en zij namen bladeren mee en braken stukjes af van de takjes en de bast. Om dit plunderen tegen te gaan werd er een hek rond de boom geplaatst. Het was niet de laatste keer dat de boom in gevaar kwam. Op de vooravond van de Duitse bezetting stond een deel van de takken in brand. Al snel deed het gerucht de ronde dat er kwaad opzet in het spel was en werd er gesuggereerd dat het om heiligschennis ging. Het werd echter snel duidelijk dat vrome handen net iets teveel kaarsen in de buurt van de boom hadden gezet zonder rekening te houden met de veiligheid. Aangezien het vuur slechts een paar takken had verslonden, herstelde de 'gezegende' ('bénie') boom vrij snel.⁸

Hoewel de bedevaarders na de installatie van het hek dus niet meer zelf een stukje van de boom konden plukken, stonden hen wel andere wegen ter beschikking om bladeren en andere stukjes te krijgen. Zo konden ze naar de zusters schrijven of naar het comité *Pro Maria* dat het beheer van de site in handen had. Het tijdschrift dat door dit comité werd uitgegeven – *L'Officiel de Beauraing* later *La Voix de Beauraing* – geeft ons een idee hoe groot die vraag wel was.⁹ In november 1933 waarschuwde het comité de lezers dat de stukjes enkel via hen of via de zusters konden worden verkregen en dat men hiervoor niet hoefde te betalen. Hun lezers mochten dan ook geen geloof hechten aan de handelaars die beweerden stukjes van de boom te bezitten en deze aan hoge prijs verkochten.¹⁰ Enkele maanden later, in een artikel van februari 1934, verzuchtte het comité dat het in de week van 28 januari tot 3 februari 500 aanvragen hadden gekregen uit alle hoeken van België, Duitsland, Nederland, Frankrijk en Luxemburg. De voorraad was bijna uitgeput en de leden van het comité wilden dan ook benadrukken dat enkel de mensen die in echte nood zaten hen konden contacteren en ze vroegen de anderen even te wachten.¹¹ Het is onmogelijk om dergelijke cijfers te verifiëren, maar ook ander ongepubliceerde bronnen getuigen van de interesse in de boomfragmenten. In januari 1939, dus jaren na de oorspronkelijke gebeurtenissen van 1932, stuurde een dame een stukje naar de paus en pleitte daarbij voor de officiële erkenning van de verschijningen.¹² Een ongedateerde brief uit het archief van het aartsbisdom Mechelen, introduceert dan weer een wat vreemd figuur die beweerde dat hij het raam van zijn kamer te Boechout open had gezet 'moest somtijds een vogeltje des Hemels mij een blad van de boom der verschijning brengen'.¹³ De meest uitgebreide collectie van bronnen die de interesse documenteren bevindt zich in het archief van *L'Officiel/La Voix de Beauraing*. Het gaat hierbij voornamelijk om brieven waarin een stukje van de meidoorn wordt gevraagd of waarin gewag wordt gemaakt van de heilzame werking ervan. Ik ga er verderop in het artikel uitgebreider op in.

De meidoorn was overigens niet de enige boom in Beauraing die de interesse van de gelovigen wekte. Zes maanden na de verschijningen aan de kinderen, beweerde immers ook een werkloze arbeider, Tilman Côme, dat hij Maria zag verschijnen en hij lokaliseerde deze in de buurt van een eik. Tilman had vrijwel onmiddellijk een groep supporters, maar pas in 1941 werd er een groep opgericht om zijn zaak te promoten: de *Union Notre Dame de l'Aubépine et du Chêne*. Een naam die de oorspronkelijke verschijningsboom dus koppelde aan die van Tilman. De boom dook niet enkel op in de naam die de vereniging zichzelf had gegeven. De eik was ook deel van de argumentatie van Cômes supporters in hun pleidooi voor de erkenning van zijn verschijningen. Zo wees men er op dat Maria ook in Fatima in een eik was verschenen.¹⁴

7 Rome, Archieven van de Congregatie voor de Doctrine van het Geloof (verder ACDG), *Devotiones variae*, Beauraing, 133.2, 4. De gebeurtenissen te Beauraing, kopie van de 20 eerste zittingen, 13de sessie: de ondervraging van Zuster Théophile, 12 juli 1935.

8 AHB, 3 ongepubliceerde manuscripten, Verslag van Pierroux, 1932–1943, s.p.

9 Het tijdschrift heette aanvankelijk *L'Officiel de Beauraing* (verder *L'Officiel*), maar werd later, door de verwarring die er ontstond door de term 'officiel' omgedoopt tot *La Voix de Beauraing* (verder *La Voix*).

10 B. Delvaux, *Naissance et développement d'un pèlerinage. Le cas de Beauraing 1932–1949* (ongepubliceerde licentiaatsverhandeling UCL 1981) 36, 128, 145; S.n., 'Nos echos', *L'Officiel*, 1 november 1933, 1. Een paar maanden later beweerden ze niet minder dan vijftig brieven per dag te krijgen waarin om zo een stukje werd verzocht en niet louter door Belgische katholieken. S.n., 'Nos Echos', *L'Officiel*, 1 februari 1934, 1.

11 S.n., 'Echos', *L'Officiel*, 15 februari 1934, 1.

12 ACDG, *Devotiones variae*, Beauraing, 1933.2, 57. Brief van 'Une Belge obéissante et dévouée', 29 januari 1939.

13 Archieven van het Aartsbisdom Mechelen (verder AAM), Beauraing & Banneux, doos V, brieven van de gelovigen pro and contra, brief van Bernard V. E., uit het seminarie van de Witte Paters van Lier.

14 Andere gelijkenissen ware o.a. waarschuwingen voor de bestraffing van de natie en verschijningen van OLV, Sint Jozef en het kindje Jezus. 'Fatima; Ezquioga; Beauraing!' brief van Guibert N., o.s.b. 12 december 1942, AHB, 37. Diverse verschijningen in het bisdom Namen.

Foto van tak waaronder de zieners Maria zagen, kaalgeplukt door de gelovigen, uit Magain, *Onze Lieve Vrouw bij de Vlamingen* (Leuven s.d.) s.p.

Ook in Onkerzele, een van de belangrijkste Vlaamse verschijningsoorden, was er sprake van een 'verschijningsboom'.¹⁵ Het boek van Alfred Magain over de Onkerzeelse verschijningen documenteert duidelijk de interesse die de boom opwekte. Zijn *Onze Lieve Vrouw bij de Vlamingen* (1933) bevatte foto's van de boom met daarop een pijl die de exacte locatie van Maria aangaf. Daaronder stond 'van zijn bladeren beroofd door de godsvrucht der bedevaarders'.¹⁶ Gelijkaardige foto's zijn te vinden in het boek van Raphael Sindic, wiens boek net als dat van Magain gepubliceerd werd door Rex (op dat ogenblik nog steeds de uitgeverij van de Katholieke Actie en nog niet de politieke partij). Beide boeken handelen over de verschijningen aan de eerste zienster van Onkerzele, Leonie van Dijck, maar ook de tweede generatie zieners, Berthonia Holtkamp en Henri Kempnaers, zagen Maria in de buurt van die boom.¹⁷ Jules De Vuyst, een ambulante ziener die verschijningen op verschillende plaatsen rapporteerde, signaleerde er eveneens een paar in de buurt van een boom te Onkerzele in 1936. Ook hij was ervan overtuigd dat dit de boom bijzondere krachten verleende, liet een paar takken afbreken, verdeelde deze onder zijn mede-bedevaarders en beloofde kruisbeelden te laten maken van het overige hout.¹⁸

De rapporten over de verschijningen te Etikhove en Lokeren vermelden eveneens bomen. De Lokerse reeks verschijningen startte in oktober 1933 toen een negenjarige jongen beweerde Maria te zien verschijnen in een kastanjeboom. Net zoals in Beauraing werd de boom het oriëntatiepunt voor gebeden: al snel had iemand er een beeldje van Maria in gehangen en brandden er kaarsen voor de boom.¹⁹ Gezien de prominente plaats die de bomen kregen, was het allicht geen toeval dat toen Omer Eeneman uit Etikhove eind 1933 de reeks Maria-verschijningen becommentarieerde, hij smalend stelde dat hij er pas in zou geloven indien Maria in de bomen voor zijn huis zou verschijnen.²⁰ Niet lang daarna (op 8 oktober 1933) getuigde hij ook zelf dat hij Maria had gezien, weliswaar niet in de bomen voor zijn huis, maar wel weer in de buurt van bomen. De gelovigen creëerden er een kleine houten kapel als herkenningspunt en decoreerden ze met blauwe en witte elektronische lichtjes. Volgens de liberale pers kende het 'vandalisme' van de bedevaarders ook hier geen

15 Dekanaal Archief Geraardsbergen, (DAG), parochiaal archief van Onkerzele (verschijningen) 88, III. B. verslagen van de verschijningen. Nationaal 13. Leonie Van den Dijck, verslag over de gebeurtenissen te Onkerzele op 14 oktober 1933.

16 A. Magain, *Onze Lieve Vrouw bij de Vlamingen* (Leuven s.d.) s.p.

17 AAM, Processus circa assertas apparitiones et revelationes BMV in Belgio 1935–1938 (verder Processus), B IX.A. 1. Documenta 'G II' de factis in Onkerzele, descripta in documento annexo IX, 1 (19 oktober–28 december 1933) verslag van Jan Boon over Berthonia (3 december); brief van pastoor van der Maeren aan Mgr. Coppieters; verslag van Honoré Vermeire over 18 december 1933, over 6 januari 1934 en over 9 februari 1934; DAG, 62, III. B. verslag over de verschijningen. Nationaal 9. Berthonia Holtkamp, Jozef Hendrik Kempnaers, Martha Molitor, 9 februari 1934: verslag van Jan Boon over de ondervraging van Berthonia.

18 DAG, 27, III. B. Verslagen over de verschijningen. Nationaal 4. Jules De Vuyst 29 maart 1936.

19 'De "verschijningen" te Lokeren', *Laatste Nieuws*, 8 november 1933, 2.

20 'Eeneman s'était montré préoccupé des apparitions de Beauraing et de Onkerzele, il n'y croyait pas et disait à tous ceux voulaient l'entendre que la Sainte Vierge devrait apparaître dans les arbres devant sa maison pour qu'il y crût.' AAM, Processus, A.3. Copia actorum, 'Rapport sur les prétendues apparitions de Etikhove et de Onkerzele', verslag toegevoegd aan sessie 16 (1 april 1936).

grenzen, na knielen en bidden voor de verschijningsboom probeerden ze allemaal een tak of blad te bemachtigen.²¹

Foto van de plaats der verschijningen te Etichove, versierd door de gelovigen, postkaart uit de collectie van het bisdom Gent.

Ook in Sint-Stevens-Woluwe, Aalst en Olsene werd Maria in de buurt van bomen gesignaleerd, maar deze verschijningen genereerden geen uitgebreid bronnencorpus en het is dan ook moeilijk na te gaan of er een bijzondere aandacht voor de bewuste bomen ontstond. Wat we wel weten is dat het type bomen waarin Maria in België werd gesignaleerd – eik, meidoorn en kastanje – perfect past in het lijstje dat door Mary Lee en Sidney Nolan werd opgesteld. Zij vergeleken de meest voorkomende soorten verschijningsbomen en concludeerden dat er het vaakst melding werd gemaakt van eiken en doornen. De kastanjeboom haalde ook nog de top tien, maar stond pas op de achtste plaats.²²

21 'Zondag 29 October te Etichove', *De Standaard*, 30 oktober 1933, 3; 'Etichove, nieuw verschijningsoord', *Het Laatste Nieuws*, 22 oktober 1933.

22 Nolan and Nolan, *Christian pilgrimage*, 326. De meidoorn is bovendien ook gewijd aan Maria, net zoals de maand mei is. De Cleene en Lejeune, *Compendium*, 727.

'Boomreliken'

Of het nu werd omschreven als religieus 'vandalisme', souvenirjacht of bijgelovige praktijk, het is duidelijk dat de gelovigen graag een stukje verschijningsboom in hun bezit hadden. We kunnen de manier waarop ze deze stukjes gebruikten achterhalen door de verslagen die ze zelf schreven (of ten minste ondertekenden). Via deze brieven huldigden ze het reciprociteitsprincipe. Gelovigen die een gunst hadden verkregen contacteerden de beheerders van het verschijningsoord, deden verslag van de verkregen gunst en effenden zo hun schuld aan Maria.²³ De meeste brieven (zowel ongepubliceerde als de gepubliceerde) bevinden zich in de archieven van het heiligdom van Beauraing, maar ook de andere boom-gebonden verschijningsoorde stimuleerden dergelijke dankzeggingen.

Hun brieven geven ons een duidelijk beeld van de manier waarop de gelovigen naar de bomen keken. Zo noemde een van de correspondenten van *L'Officiel* de meidoorn van Beauraing 'l'aubépine sacrée'²⁴ en omschreef Marie P. haar doorn als 'épine bénie' en 'la relique'. Die laatste term kan wat vreemd klinken, maar hij werd ook door anderen gebruikt.²⁵ Hij documenteert de flexibele definitie van relikwie, volgens Alexandra Walsham te omschrijven als een 'materieel object dat verwijst naar een specifiek individu en/of een gebeurtenis of plaats dat met dat individu geassocieerd wordt'. De term kan dus ook verwijzen naar niet-lichamelijke items die kunnen opereren als 'spirituele elektroden' die 'heilige energie' naar het aardse leiden. Volgens haar hebben deze nog maar nauwelijks de aandacht van wetenschappers getrokken.²⁶ In de verslagen die we hier bestuderen, waren de 'contact relics' van groot belang.²⁷ Aan deze werd een bijzondere kracht toegeschreven omdat ze waren aangehaakt door een bovennatuurlijk wezen. Vanuit dat perspectief zouden we ze als een 'index' kunnen omschrijven wat Caroline Walker Bynum in Peirciaanse termen omschrijft als 'iets was blijk geeft van eenmalig contact met datgene dat het vertegenwoordigt' en zo ook de capaciteit behoudt om daarvoor te handelen.²⁸ In dit geval waren het de stukjes schors en de bladeren die met een religieuze betekenis werden beladen. De gelovigen zagen hen als een middel om Maria's bemiddelende en/of helende krachten in te roepen.

De boom- 'reliken' hadden ook een heilzame werking op plaatsen die niet de locatie van de oorspronkelijke gebeurtenis (de verschijning) was. De mirakels, de succesvolle communicaties met het bovennatuurlijke die ze hielpen te bewerken, horen veelal tot de zogenaamde 'mirakels op afstand' ('miracle à distance', Vauchez). Het is belangrijk dit te benadrukken, want in tegenstelling tot de mirakels die in een heiligdom plaatsvonden, veronderstelden zij dus niet dat de bedevaarders naar een specifieke locatie moesten reizen om gehoord te worden. Volgens Gabriela Signori hield dit ook een wijziging in de relatie tussen mensen en God. De gelovigen moesten niet langer beroep doen op bemiddelaars, de clerus, om met hun heiligen te communiceren. Volgens haar hielden deze veranderingen (ingezet sinds de twaalfde eeuw) een zekere 'veralledaagsing' (Veralltäglichung) van het mirakel in, een zekere banalisering. Het werd een van de therapeutische mogelijkheden en verloor zo zijn spectaculair gehalte.²⁹ Het veranderde ook het statuut van de reliken, deze werden 'sacred commodities', die als consumptieobjecten voorwerp werden van handel, verkoop en ruil.³⁰ Van de Beauraing-stukjes weten we hoe ze werden gepromoot en gedistribueerd en het is duidelijk dat het de bedoeling was dat het bezit ervan voor iedereen haalbaar was. Er werd immers geen geld aangerekend.

De bronnen vertonen geen sporen van een ingrijpen van de kerkelijke autoriteiten zoals dat in Scherpenheuvel het geval was geweest. De bomen bleven overeind

23 Voor deze reciprociteit, zie: C. Notermans en W. Jansen, 'Ex-votos in Lourdes: contested materiality of miraculous healings', *Material Religion*, 7:2 (2011), 168–193, 187.

24 S.n., 'Faveurs', *L'Officiel*, 15 juni 1934, 3.

25 'une vraie relique', AHB, Dossiers van Mr. Pierroux, 1935.3, brief van Emile M. aan de deken van Beauraing, 4 januari 1935.

26 A. Walsham, 'Introduction': relics and remains', *Past and Present* supplement 5 (2010) 9–36, 11 en 14–15.

27 C. Bynum, 'The sacrality of things: an inquiry into divine materiality in the Christian Middle Ages', *Irish Theological Quarterly*, 78:1 (2012) 3–18, 10.

28 Bynum, 'The sacrality', voetnoot 29. Ze verwijst hierbij naar de betekenis van 'index' in de sign theory van Charles Peirce.

29 G. Signori, 'Die Wunderheilung. Vom heiligen Ort zur Imagination', in: A. Geppert, en T. Kössler (red.), *Wunder. Poetik und Politik des Staunens im 20. Jahrhundert* (Berlin 2011) 71–94, 82, 71.

30 Signori, 'Die Wunderheilung', 31.

staan. Nochtans was ook hier zelfredzaamheid (inzetbaar in nood) het idee achter het plunderen van de bomen, een variant op de eerder instrumentele benadering van religie, een lekenonafhankelijkheid die ooit bisschop Hovius tot vertwijfeling had gebracht. Toen een zekere Emile in januari 1935 het Beuraingcomité contacteerde, deed hij dat niet alleen om een genezing te rapporteren, maar ook om wat boomfragmenten te vragen. Hij wou immers, zo verklaarde hij zichzelf, in staat zijn vrouw en kinderen te helpen wanneer ze in nood waren.³¹ Wat het medische perspectief op de boomfragmenten betreft: in een boek over de rol van een dokter bij miraculeuze genezingen, werden de stukjes louter omschreven als een manier om een genezing te bewerken.³² Ik kon geen uitgebreide discussie over het gebruik ervan traceren, maar de dokters lijken er geen prominente plaats aan te hebben gegeven. Toen de katholieke artsen in september 1933 een medische commissie samenstelden, vroegen ze aan de dokter van Beuraing, dokter Maistriaux, hulp bij het selecteren van de meest interessante miraculeuze genezingen. Van de tien geselecteerde casussen waren er twee waarbij een boomelement van belang was. De eerste was de genezing van de 32-jarige Nederlandse Marie Witteman uit Poeldijk. Zij reisde op 10 september 1933 naar Beuraing en daar aangekomen bleek het voor haar – door de grote drukte – onmogelijk om in de buurt van de meidoorn te geraken. Ze vroeg dan maar aan haar zus om de boom met haar zakdoek aan te raken. Toen deze haar de zakdoek terug bezorgde, raakte ze er haar ogen mee aan en voelde onmiddellijk hoe haar zicht verbeterde.³³ De tweede genezing was die van Bertha Embrechts in juni 1933. Zij was geopereerd voor haar galstenen, maar de wonde genas niet goed. Het aanbrengen van een stukje meidoorn op de wonde bleek, zo getuigde haar echtgenoot, uiteindelijk de juiste remedie.³⁴ Het is opmerkelijk dat hoewel deze twee genezingen de selectie haalden, het boomaspect toch niet werd opgenomen in het rapport dat in 1934 werd overgemaakt aan de diocesane commissie die verantwoordelijk was voor de evaluatie van het Beuraing-gebeuren. In het geval van Marie Witteman werd de zakdoekepisodeweggelaten in het rapport dat door dokter Wibo werd opgesteld voor de medische commissie. In zijn verslag stond alleen dat ze genezen was nadat ze in de buurt van de replica Lourdesgrot was gekomen die dichtbij de meidoorn stond. In hetzelfde document stond dat Bertha Embrechts was genezen 'na een bedevaart' naar Beuraing, er was geen sprake meer van een stukje hout.³⁵ Het is moeilijk te zeggen welk mechanisme hier aan het werk was. Was dit een bewuste filtering – met de grot van de erkende Lourdesverschijningen als legitiemer referentiepunt – of werd de boomcomponent gewoon niet belangrijk genoeg bevonden om de finale versie te halen?

Naast referenties naar de beschermende krachten van blaadjes van de meidoorn van Beuraing (een huis zou gespaard gebleven zijn van bombardementen tijdens de Tweede Wereldoorlog³⁶), gingen de brieven van de gelovigen toch vooral over het gebruik van de boomstukjes in genezingsrituelen en worden er vooral thaumaturgische krachten aan toegeschreven. Er werden genezingen gekoppeld aan de meidoorn van Beuraing (goed gedocumenteerd door *L'Officiel*), maar ook aan de bladeren van de (Tilman Côme-) eik van Beuraing, de boom in Lokeren en die van Onkerzele.³⁷ Kijken we naar de manier waarop ze werden ingezet, dan wordt duidelijk dat ze niet van op afstand werden vereerd (zoals bijvoorbeeld wel het geval was bij fragmenten van Jezus' kruis). Vaak raakten ze het lichaam van de zieke op de één of andere manier aan. In Marie P.'s verslag is daarbij sprake van een geritualiseerde praxis, andere rapporten wijzen op een minder geritualiseerd verloop: sommige stukjes en blaadjes werden opgedronken, opgegeten of op de wonde geplaatst.³⁸ Ze lijken dus vooral op de talloze zalfjes, drankjes en windels die bij

31 AHB, Dossiers van Mr. Pierroux, 1935.3, brief van Emile M., Hainaut, 4/1/35.

32 L. Vervaeck, *Le rôle du médecin dans l'étude des guérisons considérées comme miraculeuses* (Luik 1934) 6.

33 'Te Beuraing: genezing van de blinde Marie Witteman', *De Standaard*: 5 oktober 1933, p.3; 'Genezing te Beuraing. Blinde Hollandsche dame zou haar gezichtsvermogen hebben herkregeen', *Vooruit*, 14 september 1933, 3.

34 AHB, 44. Genezingen en diverse gunsten (verder Genezingen), brief van de echtgenoot van Bertha Embrechts, 20 september 1933.

35 AHB, 44. Genezingen, 'Rapport médical sur les guérisons de Beuraing'.

36 AHB, dossiers van Mr. Pierroux, 1936-1940, 103. 17 augustus 1940: gunsten, Mevr. V., Gent (over het bombardement op 23 mei).

37 AHB, 37. Verschillende verschijningen in het bisdom Namen, brief van Guibert N., o.s.b., 12 december 1942; Archieven van het bisdom Gent, Coppieters, 9.5. brief van Mistler; 25 april 1938; DAG, 169, D.1. brief van Jos. V.H. (Zevendonk), 22 februari 1934.

38 AHB, 44. Genezingen, Zuster M.-M., Carmel de Mons: kopie van een brief van 10 september 1934; 'Faveurs', *L'Officiel*, 1 februari 1934; 'Faveurs', *L'Officiel*, 1 augustus 1934, 3; 'Faveurs', *L'Officiel*, 15 september 1934, 3; 4; 'Les faveurs', *La Voix*, 1 mei 1940, 5.

behandelingen worden ingezet en niet zozeer op de kostbare heiligendeeltjes die enkel op feestdagen konden worden aangeraakt. Tot op zekere hoogte is het omspringen ermee vergelijkbaar met wat Marcel De Cleene en Marie Claire Lejeune 'magische geneeskunde' noemen. Zo werd eikenschors, wanneer deze voor zonsopgang op Sint Jan (24 juni) werd verzameld, heilzaam geacht voor open wonden. Doornen konden dan weer worden ingezet tegen koorts en krampen.³⁹ Toch verwijzen de verslagen nooit naar de genezende werking van de stukjes of bomen op zich, genezingen staan altijd in verband met de tussenkomst van Maria (als Onze-Lieve-Vrouw van Beauraing of Onze-Lieve-Vrouw van Onkerzele bijvoorbeeld). Ze vormden een middel om met haar in contact te treden en vaak startte de 'behandeling' ook met een novene voor Maria. Gebed, de meer 'orthodoxe' manier om met de heiligen in contact te treden, was nog steeds een *conditio sine qua non*.

39 De Cleene en Lejeune, *Compendium*, 50, 730.

De interesse in de bomen doofde niet onmiddellijk uit. Zo stipte de auteur van een beschrijving van het heiligdom van Beauraing (de verschijningen aan de kinderen werden erkend in 1949) in 1962 nog aan dat de omheining van de meidoorn er stond om te verhinderen dat de bedevaarders een stukje mee naar huis zouden nemen.⁴⁰ Meer nog, ook Cômes boom, wiens verschijningen nooit werden goedgekeurd, bleef de aandacht trekken. Nog in 1996 werden er zakjes verkocht met blaadjes van zijn verschijningsboom.⁴¹

40 H. Massart, *De hoofdzaken over Beauraing* (Beauraing 1962) 44. '(...) beschut het boompje tegen plunderaars die maar al te gretig belust zijn op een relikwie.'

Hoewel de praktijken rond deze 'reliëken' getuigen van een zekere leken-onafhankelijkheid en een eerder instrumentele geloofsbenadering, greep de kerkelijke overheid niet in en er was geen herhaling van de Scherpenheuvel-episode. Zo konden stukjes van verschijningsbomen dus nog decennia na de initiële gebeurtenis (de verschijning) als medium worden gezien, een manier om in contact te komen met Maria, haar hulp in te roepen. De verschijningsbomen waren echter niet de enige bomen waaraan bijzondere krachten werden (en nog worden) toegeschreven. Het Belgische landschap staat vol 'wondere bomen'.

41 'feuilles du chêne de l'Apparition du 5 août 1933 où la Sainte Vierge s'est posée pour montrer l'emplacement de sa chapelle' C. Van den Steen, 'Tilman Côme dit Côme Tilman ou l'aventure beaurinoise sans lendemain d'un "miraculé"', *Beauraing et sa Région: Archéologie, Histoire et Folklore* 12 (1996) 22–36, 35.

Wondere bomen

Verschijningsbomen lijken een wat eigenzinnige kruising tussen de zogenaamde 'geneesbomen' en de bomen die in verband staan met de Mariacultus. Een aandacht voor beide soorten bomen kan de erfgoedwerker een frisse kijk geven op het wijde aanbod aan genezingspraktijken en -middelen en ook de geleefde religieuze praktijk. Beide hoeven, zoals ook blijkt uit de vorige pagina's, niet noodzakelijk strikt gescheiden te worden. Bovendien kunnen we, zoals hieronder wordt aangetoond, sommige verhalen over wonderde bomen lezen als een poging tot christianisering van 'geneesbomen' en getuigen andere dan weer van de zogenaamde 'paganisering' van het Christendom.

Er werden (en worden) aan heel wat bomen helende krachten toegeschreven. Slaat men er het compendium van de rituele planten van Europa van Marcel De Cleene en Marie Claire Lejeune op na dan kan voor bijna elk type boom wel een heilzame werking worden aangetoond. De geneeskracht van de bomen school echter niet alleen in de toepassingen die in de kruidengeneeskunde werden gesuggereerd (koortswerende werking van de bloemen van de meidoorn of de bloedstelpende werking van bladeren en schors van de eik). Bij een deel van de bomen kon de heilzame kracht maar worden 'afgetapt' via vaste rituelen. Grondgedachte bij deze rituelen was dat de ziekte kon worden genezen door de zieke rechtstreeks of indirect in contact te brengen met de boom: de aandoening werd zo 'overgedragen'. Zo zijn er onder andere de zogenaamde koortsbomen of lapjesbomen waaraan een lapje stof werd vastgemaakt om de

koorts 'af te binden'. Het stukje stof dat in de boom werd gehangen, moest in aanraking geweest zijn met het lichaam van de zieke: zo kon de koorts worden doorgegeven aan de boom. Op gelijkaardige wijze werden spijkerbomen/ nagelbomen ingezet. Men legde bij tandpijn eerst een spijker bij de getroffen tand en sloeg men vervolgens de spijker in de boom (volgens sommige overleveringen mocht men bij het verlaten van de boom ook niet omkijken, want dan zou men opnieuw worden getroffen).⁴² Een overzicht van dergelijke bomen – waarvan nog een deel 'gebruikt' worden – vindt men onder andere in het reeds genoemde compendium (inclusief een uitgebreide bibliografie).⁴³ Aandacht voor deze praktijken kan ons iets leren over hoe in het verleden met ziekte werd omgegaan, hoe een doktersbezoek niet noodzakelijk de enige optie was (als het al een optie was) en hoe rituelen de zieke een zeker houvast konden bieden (en nog bieden)⁴⁴. Bovendien kunnen de verhalen over deze bomen ons ook iets vertellen over hoe de clerus reageerde op wat als 'heidens' volksgeloof kon worden gezien: sommige bomen werden omgehakt, maar er werden ook kapellen opgericht in de buurt van andere exemplaren – een christelijke toe-eigening van wat reeds als krachtige plaats werd gezien of een uitbreiding van het aantal opties voor de zieke (symbiose van de beide 'hulpmiddelen').⁴⁵

Naast ideeën over de 'kerstening' van heidense plaatsen en praktijken⁴⁶, wordt ook de omgekeerde beweging gesuggereerd: een paganisering van het christendom. William Christian reikt dit interpretatiemodel aan wanneer hij het heeft over de verhalen rond de vondst van miraculeuze heiligenbeelden in een boom (maar ook in een grot, of bij een bron) in het laatmiddeleeuwse en renaissance Spanje. Een vast patroon in dergelijke verhalen is dat het beeld zich 'verzet' tegen een verplaatsing naar een kapel of kerk en steeds terugkeert naar de oorspronkelijke vindplaats – alsof het een heilige plaats wil aanduiden.⁴⁷ Christian ziet het als een herbevestiging van rurale pre-christelijke opvattingen over sacrale landschappen binnen een religieuze context waar kerken en kathedralen centraal waren komen te staan.⁴⁸ Ook de devotionele wereld biedt ons dus een keur aan bijzondere bomen. Een van de bekendste van de Lage Landen is natuurlijk Jezus' eik waar sinds de zeventiende eeuw mirakels worden gerapporteerd in de buurt van een Mariabeeldje dat aan de vroegere 'duivelseik' was opgehangen.⁴⁹ Maar ook elders is de lokale heiligencultus vaak gekoppeld aan een boom. Zo leert een korte verkenning van de verhalen rond de miraculeuze Mariabeelden van België⁵⁰ ons alvast dat bomen vaak een niet geringe rol speelden in het verhaal rond het ontstaan van de cultus en werd, onder andere, het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Goede Wil van Duffel in een boom gevonden. De namen die Maria krijgt op verschillende plaatsen duiden trouwens ook in op het belang van bomen: zo is er een Onze-Lieve-Vrouw-ten-Doorn (o.a. te vinden in Moregem, Heffen en Eeklo), een Onze-Lieve-Vrouw ter Linde en een Onze-Lieve-Vrouw van 't Boompje (Sint-Andries). Het is aan de geïnteresseerde lezer om te achterhalen of de betrokken bomen net zoveel aandacht kregen als ooit in Scherpenheuvel, Fatima en Beauraing. Werden ook zij geplunderd en ontwikkelden er zich specifieke rituelen? Gingen ook hier de gelovigen op eigen houtje aan de slag en wekte dit de ergernis van de clerus? Het zijn vragen die amper gesteld worden ook al biedt het antwoord ons een inzicht in de leefwereld van de 'doorsnee'-gelovige voor wie bomen hun eigen verhaal konden hebben en zelfs de kleinste splinter de kracht van een heilige kon bezitten.

- 42 De Cleene en Lejeune, *Compendium*, 49–50. Amots Dafni wijst op gelijkaardige praktijken (het binden en nagelen van bomen) in het Midden-Oosten, maar het doel van de handeling kon sterk afwijken en stond niet altijd in verband met ziekte (bijvoorbeeld ook het verbreken van een eed, stof als talisman). A. Dafni, 'Rituals, ceremonies and customs related to sacred trees with a special reference to the Middle East', *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 3: 28 (2007) 1–15.
- 43 Zie ook de beredeneerde bibliografie.
- 44 Zie de recente voorbeelden bij De Cleene, *De plantencode*, 26.
- 45 Zie bijvoorbeeld 'Ons Heeren Boomke' in Poperinge: bedevaarders nemen schors van een populier mee naar huis, de haag rond de kapel hangt vol met lapjes. *Boomblad*, juli-september 2012, 3. Een gelijkaardige combinatie is in Herchies te vinden waar de 'eik van Sint Antonius' vol ex-voto's hangt en zich dichtbij een kapelletje voor deze Heilige bevindt. Chalon, *Arbres*, 8, 19, 21 en ook de website: <http://www.herschies.be/arbres.htm>.

De eik van Sint Antonius te Herchies, uit Chalon, *Les arbres fétiches* (Antwerpen 1912) 8.

- 46 Onder andere het geval in Scherpenheuvel volgens De Cleene en Lejeune, *Compendium*, 319.
- 47 Zie bijvoorbeeld het verhaal van de kapel in het Naamse Oizy. Y. De Beule, P. Geerts en J. Van Geyt, *Merkwaardige bomen in België: 100 bomen en verhalen om te koesteren* (Tielt 2005) 153.
- 48 Christian, *Apparitions*, 20–23.
- 49 C. Harline, *Miracles at the Jesus Oak. Histories of the supernatural in reformation Europe* (New York 2003) 12.
- 50 A.D.R., *Les Vierges miraculeuses de la Belgique. Histoire des sanctuaires où elles sont vénérées* (Parijs 1855); De Beule, Geerts en Van Geyt, *Wondere bomen*, 150.

Beredeneerde bibliografie: verschijningsbomen en andere 'wondere bomen'

Een doorn in het oog van (een deel van) de clerus, een beproefd redmiddel voor leken: de fragmenten van verschijningsbomen en de handel en praktijken die er zich rond ontwikkelden documenteren de zelfredzaamheid van de gelovigen en het belang dat zij aan materiële media hechtten. Voor hen waren deze fragmenten 'reliëken': ooit aangeraakt door een bovennatuurlijk wezen en bijgevolg net zo krachtig. In tegenstelling tot andere houtreliëken (zoals fragmenten van het H. Kruis) werden boomreliëken geconsumeerd (opgegeten, gedronken of op de wonde gelegd) en niet van op afstand vereerd. Ze werden voornamelijk ingezet bij ziekte en kwetsuren. Het geloof in dergelijke wonderde (heilzame en beschermende) krachten van bomen bleef ook in de twintigste eeuw voortbestaan. Zoals werd aangestipt, waren verschijningsbomen niet de enige bomen waaraan zulke heilzame krachten werden toegeschreven: geneesbomen en bomen die gekoppeld werden aan een specifieke cultus bleken net zo krachtig. De geschiedenis van het merendeel van deze bomen moet nog worden geschreven, voor de geïnteresseerde lezer en toekomstige auteur volgen hier een aantal literatuurtips.

De heemkundige op zoek naar dergelijke 'wondere' bomen in België vindt een overzicht in:

Jean Chalon, *Arbres fétiches de la Belgique* (Antwerpen 1912).

Benoît Loodts, *Les derniers arbres fétiches de la Belgique* (Neufchâteau 2003).

'Dichter bij God. Bomen in het volksgeloof', Y. De Beule, P. Geerts en J. Van Geyt, *Merkwaardige bomen in België: 100 bomen en verhalen om te koesteren* (Tielt 2005), 146–153.

De praktijken die aan dergelijke bomen werden gekoppeld en hun inzet in de 'magische geneeskunde' worden uitgebreid bestudeerd in:

M. De Cleene en M. Lejeune, *Compendium van rituele planten in Europa* (Gent, 1999).

M. De Cleene, *De plantencode. De betekenis van kruiden, struiken en bomen in de Europese volkscultuur* (Leuven 2008).

Wil men de heibel en heisa onderzoeken die de praktijken rond dergelijke bomen konden opwekken, dan is het aangewezen om ook andere incidenten te bestuderen. Voor de bijzondere bomen in de Lage Landen zijn volgende werken van belang:

E. Put, en C. Harline, *Verloren Schapen, schurftige herders. De helse dagen van bisschop Matthias Hovius (1542–1620)* (Leuven 2002).

C. Harline, *Miracles at the Jesus Oak. Histories of the supernatural in reformation Europe* (New York 2003).

Meer algemene inleidingen op de wisselwerking tussen natuur en religie, 'christianisering' en 'paganisering', vindt men ten slotte in:

W. Christian, *Apparitions in late medieval and renaissance Spain* (Princeton 1981).

M. Nolan en S. Nolan, *Christian pilgrimage in modern Western Europe* (Chapel Hill 1989).

Biografie

Tine Van Osselaer (Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap) studeerde klassieke filologie en geschiedenis (UGent, 2001 en 2004) en verdedigde in 2009 haar proefschrift *The pious sex. Catholic constructions of masculinity and femininity in Belgium, c. 1800–1940* (KU Leuven). Zij publiceerde al over religieuze geschiedenis, gendergeschiedenis en de geschiedenis van emoties en werkt momenteel aan een studie over Mariaverschijningen in België.